

nak olvasására vonatkozólag is. Így, mint láttuk, az egyszerű *e*-vel írt adatok jó részét is *é*-nek olvashatjuk főképp a jelen időben, a felszólító módban és a határozói igenévben, a végzett mult egyszerű *ö*-vel jelölt adatait pedig főképp a régibb kódexekben, a ragtalan alakban még azután is, részint *ő*-vel. Nyelvemlékeink olvasására nézve tehát nem biztos útmutatónk a mai köznyelv, erre a kérdésre is elsősorban maguk a nyelvemlékek adnak feleletet.

LOSONCZI ZOLTÁN.

A képzők életéből.

A képzők története a tőlük formált szavak történetével szoros összefüggésben van. Jelentésük gyarapodása és mindenmí változása a tőlük formált szavak jelentésváltozásából indul ki. Ha tehát bizonyos képzőkkel formált szócsoportok formáló elemeinek történetét az illető szavak jelentéstörténetével kapcsolatban vizsgáljuk, nemcsak a jelentéstanra, hanem a képzők jelentésének fejlődésére nézve is tanulságos eredményeket kapunk.

A jelentéssiklás (l. Szily-Emlék 11. és GOMBOCZ, A magyar tört. nytan vázl. IV. Jelentéstan. Pécs, 1926. 92. l.) jelenségei közt van egy tüneménycsoport, mely a fenti szempontból igen tanulságos, t. i. a cselekvést jelentő főnevek csoportjának jelentésváltozása. E szócsoportha általában jellemző a jelentésbeli mozgékonyosság: a jelentés gyakori átsiklása a vele társult más képzetre. E sajátosság az illető szavak jelentésének alaptulajdonságából magyarázható: t. i. abból a közeli kapcsolatból, melyben ez a jelentés egyfelől a belső tárggyal mint okozattal vagy eredménnyel, másfelől a külső tárggyal mint a cselekvés célpontjával, továbbá a hellyel, ahol a cselekvés történik s végül az alannal mint cselekvővel, mint okozóval van. Érthető, hogy az ilyenmí szavak jelentése oly gyakran átsiklik a cselekvésről az eredményre, helyre, tárgyra és alanyra.

A cselekvést jelentő névcsoport ilyenmí jelentésváltozása más nyelvekben is gyakori. DARMESTETER metonymia név alatt (La vie des mots. Paris, 1925. 62—63. l.), PAUL pedig az átvitelek között emlékezik meg e szócsoporthról (Prinzipien der Sprachgesch.⁴ 100. l.). Az egész jelenség a képzetek érintkező képzettársulásán alapul s a következő csoportokat különböztethetjük meg benne.

1. Jelentéssiklás a cselekvésről a cselekvés eredményére (a belső tárgyra). Pl. az *álm* szavunk mindmáig jelent 'alvás'-t (Az alomból felszerkenuen. CornC. 47. Édes a hajnali álm. Nd.) és jelentéssiklással 'álmkép'-et (Látánac álmot. MA: Bibl. I, 37. Irtóztatók koronként álmaim. Petőfi). A *munka* jelent 'munkálkodás'-t (Az vr isten titeket

munkanevül el etet. VirgC. 51. Nagy munkába vagyok, sietek. Petőfi) és 'a munkálkodás eredményé'-t (Mi a te kezeidnek munkái vagyunc. Kár: Bibl. I, 465. Nem lehet az gonosz; mert a te munkád. Berzsenyi). A *mű* szavunk jelentése régen 'opera, arbeits' is volt (Cristusnak kepe embery műnelkül dychón yrattatoth. PeerC. 4. Műnek eorül az kert. KBécs. 1572. A6), ma csupán a cselekvés eredményét jelenti (Olvastam, költőtárs, olvastam művedet. Petőfi). Ugyanez a jelenség tapasztalható más nyelvekben is. A latin *natio* jelent 1. 'születés'-t és 2. 'nemzet'-et. A német *Schnitt* 1. 'vágás, metszés' és 2. 'szelet'. A francia *bâtiment* 1. 'építés' és 2. 'épület' (DARMESTER i. m. 62). Néha az eredményben a mennyiség megjelölése jut kifejezésre: két *kötet* könyv, egy *szelet* sajt, egy *harapás* kenyér.

2. Jelentéssiklás a cselekvésről a cselekvés (külső) tárgyára. *Étel* eredetileg azt jelentette: 'evés', ma: 'az, amit eszünk'. *Hit* 1. 'hívés' (Midőn más élő beszédének hissünc, hit, hitel az. Com: Jan. 67) és 2. 'az, amit hiszünk, vallás' (Református hit. Hitehagyott. Elhagyta ősei hitét.). Épigy a latinban: *potio* 1. 'ivás' és 2. 'ital'. A franciában: *conserve* 1. 'megőrzés' és 2. 'megőrzött dolog (hús, gyümölcs)' (DARMESTER i. m. 62).

3. Jelentéssiklás a cselekvésről a cselekvés helyére. *Lakás* 1. 'das wohnen' (Idegen országban lakás: peregrinitas C.) és 2. 'lakosztály, lakóház'. *Járás* 1. 'das Gehen' és 2. 'a megyének egy része' (csengeri járás Szatmár megyében). A németben: *der Gang* 1. 'menés, járás' és 2. 'folyosó, tornác'. A franciában: *allée* 1. 'menés, járás'; 2. 'fasor (mint sétahely), folyosó' | *entrée* 1. 'belépés, bevonulás'; 2. 'bejárat, kapu'.

4. A cselekvésről a cselekvőre: *Menet* 1. 'menés, itus' (Hozyaa menetwnkőn ewrül. ÉrdyC. 577b) és 2. 'menők csoportja' (A menet a temető kapujában megállott). *Forrás* 1. 'fervor, sieden' (Ha az forro vitzől el szitod a tüzet, forrásától megál. Vás: CanCat. 105) és 2. 'földből kifolyó víz, fons, wasserquelle' (A hegy alatt egi igen joh fooras vala. DebrC. 119). A franciában: *assaisonnement* 1. 'fűszerezés' és 2. 'fűszer' (DARMESTER i. h.).

Mint hogy a képző jelentése a szó jelentésében éli a maga életét, a nomen actionis képzők történeti vizsgálata arra vezet rá, hogy e képzők a fentebb említett jelentésbeli mozgékony-ság következtében rendszeren nem maradnak meg szigorúan az ő eredeti jelentésükben, hanem más jelentést is fölvesznek.

Vizsgáljunk néhány nomen actionis képzőt a szavak jelentéstörténetével kapcsolatban.

I. Az -at, -et képző.

E képző eredetileg nomen actionis képző volt. A XVI. századig olyan szerepet töltött be s akkora divatja volt, mint

ma az *-ás, -és* képzőnek. A nyelvújítás ezt az elavult képzőt még egyszer fölelevenítette és igen sok új szót alkotott vele, de olyan élő képzőnek, mint az *-ás, -é*: többé nem tekinthető (vö. GOMBOCZ, Magyar Tört. Nytan. II. Alaktan. Könyomat. 211—2). A vele formált élő és elavult szóknak egy része mindvégig megmaradt 'cselekvés' jelentésűnek. Ilyenek: *üdvözet, köszönet, próbálat, cselekedet, fordulat, szolgálát, bocsánát, szünet, tisztelet, bírálat, igyekezet, virradat, vadászat, kárhozat, bánat, szeretet, gyűlölet, utálat* stb. Az elavultak közül: *kínzat, aratat, rettenet, születet, ösztönzet, változat, vallat* (= vallás), *ölelet, sietet, üldet* (= üldözés), *pusztulat, alkonnyodat, hullat* (= hullás), *alélat, földindulat* stb. Ez utóbbi szavakat ma mind *-ás, -és*-sel formáljuk.

Az *-at, -et* képzős főnevek igen nagy része azonban idők folytán jelentésváltozáson ment keresztül, s e változások legnagyobb része okról okozatra, cselekvésről annak eredményére (belső tárgyra) való jelentéssiklás.

foganat: 1. 'foganás, conceptio' (Zent fyad foganatyanak ydeyen. PozsC. 46); 2. 'siker, efficacia, Erfolg' (Minthogy a vasnak a vason nem volt foganatja. Fal: TÉ. 637)

kereset: 1. 'quaesitio, das suchen' (Int isten országa és annak igazsága keresetire. Zvon: Post. II, 177); 2. 'quaesitum, verdienst' (Panaszos kereset. Csik. Gy. 37. Igyunk, igyunk egy keveset, Hadd oszoljon a kereset. Népd.)

fertőzet: 1. 'fertőzés, berutítás' (Az hazassaag testnek förtőzetteye. SándC. 32); 2. 'tisztátalanság, immunditia, schmutz' (Te benned förtőzet auag zepplö ninčen. NagyszC. 350)

főzet: 1. 'főzés, coctio, das kochen' (S. Janos olayban főzete [=főzése] MünchC. 5); 2. 'quantum semel decoquitur' (Attam három főzet kapoztaert. Ol. Nád. 40) és 'decoctum' (Szép asszony főztéből enni. Bodzafőzet. CzF.)

futamat: 1. 'cursus, lauf'; 2. 'stadium' (NySz.)

gondolat: 1. 'cogitatio, reputatio, das bedenken' (Paranczola, hogy my vrvknak vr Jesus Cristusnak gyczeretyre gondolatnalkewl kerewlnek valamyt. JókaiC. 136. Vö. még: *meggondolat* 'consideratio' NySz.); 2. 'cogitatum, gedanke' (Zurzavar gondolatok ezek MA: Tan. 163)

gyalázat: 1. 'gyalázás' (Mynden bozzusagot, gyalazatot, zidalmat, valamit tudnak raita tenni, mind el teuek. WeszpC. 78. Az isten az ű nevenek gyalazattiat el nem szenedi. Fél: Tan. 553); 2. 'szégyen' (Hasonloval pántolodni veszedelmes, alábbvalóval gyalázat. Fal: NU. 297)

épület: 1. 'épülés, aedificatio' (Embery nemzetnek hasznalatiara es epwletire. VirgC. 17); 2. 'építmény, aedificium' (Épület avagy ház. Com: Jan. 124)

mozdulat: 1. mozdulás, motus, bewegung' (AporC. 12); 2. 'momentum' (NySz.)

igézet: 1. 'igézés, fascinatio': 2. 'igézés által előidézett betegség' (L. NySz.)

üzenet: 1. 'üzenés, nunciatio'; 2. 'nuncium, nachricht'

ütközet: 1. 'conflictus'; 2. 'offensio' (NySz.)

művelkedet: 1. 'cselekedet' (MünchC. 23, Apoc. 67 stb.); 2. 'mű, opus, werk' (Te miuelkedetid vagwnk TelC. 257, továbbá: BécsiC. 37, Apoc. 64)

használat: 1. 'használás, hasznára levés' (Ystennec segedel-meuel valamynemw haznalatott ew kewzewttek tezewnk. Jókaic. 36); 2. 'haszon, nyereség' (Ne gyonyorkodtessenek ez földi haznalatok es ne őrwengyetek ez wylagy nyeresegeknk. ÉrsC. 210 b.)

jelenet: 1. 'megjelenés' (Scent michal ielenete. MünchC. 5. Ninē ol' reitec, ki megnem esmertetic es ielenetre ne i'nyōn=non in palam veniat. MünchC. 126); 2. 'jel, signum' (Isteny jelene-tekent es vilagoseytasokat. DomC. 129. Teegy en velem yeleneteth yoban=fac mecum signum in bonum. KulcsC. 108). Mai jelen-tését lásd a NyUSz.-ban.

furat: 1. 'terebratio, das bohren'; 2. 'terebratum, bohr-loch' (NySz.)

készület: 1. 'készülés, előkészítés' (Kő falockal mégkör-nékézéc ő faluokat wyadalnac kézöletére=in praeparationem pugnae. BécsiC. 15); 2. 'fölszerelés, készítmény' (Semmi készület nem volt, mely könyű ülest adhatot volna [a szamarakon] Christusnak. Zvon: Post. I. 13. Sok egyéb czifráknak munkás készülete. Gyöngy: KJ. 6)

öklelet: 1. 'szarvas állatok öklelése' és 'mérkőzés, párviadal'; 2. 'oldalnyilallás' (Farkas mag jó öklelet ellen, chalán-bol vött viz igen használ öklelet ellen. RMK. I, 323)

szakadat: 1. 'szakadás' (Scent Peter vasa zakadatta. WeszprC. Kalend. 8); 2. 'lyuk, nyílás' (Senki sem erezti vy otromba poztonac folfat o ruhaba, mert ki zakazta magát es a zakadat nagob lezen. MünchC. 29)

tekintet: 1. 'tekintés, nézés' (Vala az angelnek tekintete mykeppen vellamas. CornC. 105); 2. 'látvány' (Ezeellyen veze-delmes tekeentethnek helyeere előwe vonyaak zent Demeter vytezt. ÉrdC. 594)

látat: 1. 'látás' (Ez nag kenodnak latatya. GyöngyC. 17. Testi zemnek latatya. Ozor: Christ. 35); 2. 'külszín, vminek a külseje' (A bűdős babuk az ő külső láttatjára nézve némellyek-től királyi madárnak itéltetik. Misk: Vkert 440) és 'eventus, erfolg'

ismeret: 1. 'ismerés, cognitio' (vö. megismeret); 2. 'tudo-mány, szerzett ismeret' (Hasznos ismeretek. Gyarapítja ismereteit.)

járat: 1. 'járás, utazás'; 2. 'propositum, ziel' (Yarattokat nem mondhatom gonoznak. ÉrdyC. 579. My járatban volnak. ÉrdyC. 449b)

teremtet: 1. 'teremtés, creatio, schöpfung' (Teremtetnec kezdetetől foguan. MünchC. 91); 2. 'teremtvény, creatura, geschöpf' (Menneknec istene, vizeknec teremtőö es menden teremtetéknec vra. BécsiC. 31)

tökélllet: 1. 'elhatározás' (Ura lón az szent Jób tökéllletinek. RMK. IV, 53); 2. 'siker' (Ninczen dolgoToknac tökéllleti. MA: Bibl. V, 27)

vétkezet: 1. 'vétkezés' (Naponkedualo vetkezetimben. VitkC. 30); 2. 'vétek, bűn' (Az rezögseg vetközötökneC anña. NádC. 124)

fogadat: 2. 'fogás, captura, fang' (Vessetec tū halotocat a fogadatra. MünchC. 117); 2. (más alapjelentésből változva:) 'acceptum' (GyfGl.) és 'votum' (AporC.)

kövezet: 1. 'kövezés' (Zent Isthwannak köwezety. ÉrdyC. 207b); 2. (a nyelvújítástól újraalkotva) 'kőből készült utca-burkolat'

felekezet: 1. 'coitus, beischlaf'; 2. 'genus, geschlecht, art' (NySz.)

Ezeken kívül egész sereg, a cselekvés eredményét jelentő *-at, -et* képzős szó mutatható ki már a kódexek korából. Bár ezeknek eredetibb 'actio' jelentését szótárainkból idézetekkel nem bizonyíthatjuk, joggal következtethetjük, hogy e szavak szintén jelentéssiklással jutottak 'eredmény' jelentésükhöz, tehát eredetileg 'cselekvés' jelentésűek voltak. Ilyenek pl. *héjazat* (tectum), *magzat* (foetus), *végezet* (finis), *termet* (a ma is élő 'gestalt' és 'termény' vö. Egyél a föld termetiből. Mel: Préd. 119), *foglalat* (captivitas, gefangenschaft), *ajánlat* (opfer, victima), *ábrázat* (simulacrum, bild és gesicht), *ítélet* (judicium), *födözet* (amictus; bedeckung), *mozdulat* (momentum), *falat* (frustum), *felelet* (responsum), *szelet* (segmentum, schnitt), *nemzet* (gens), *ragadozat* (praeda), *szántat* (ager), *nevezet* (nomen), *rütet* (exstasis), *parancsolat* (befehl), *példázat* (exemplum) stb.

Az *-ás, -és* képző már a kódexek korában is él, mai virágzására azonban csak lassankint jut el. A XVI. századtól kezdve az *-at, -et* mint nomen actionis képző lassankint visszaszorul. Calepinus tolmácsa és Molnár Albert korában még élénken érzik ugyan nomen actionis jelentését, de vele cselekvés jelentésű szót már csak elvétve képeznek. Pl. *koronázat* (coronatio. XVI. század), *idézet* (citatio. XVII. század). Az 'actio' jelentésű *-at, -et* képzős szók nagy része elavul, kipusztul. Felváltja őket az *-ás, -és*-sel formált nomen actionis. A megmaradtak közül is igen soknak elavul 'actio' jelentése, hogy *-ás, -és* képzővel éledjen föl ismét. Így aztán idővel az *-at, -et* képzőnek 'eredmény' jelentése jut túlsúlyra, s életét e jelentéssel folytatja tovább. A XVI—XVII. század nyelvművelői már ezzel a jelentéssel képeznek analógia útján

a nyelv bővítésére *-at*, *-et* képzős új szavakat. Ezek a szavak tehát már nem természetes jelentéssiklás útján jutottak 'eredmény' jelentésükhöz, hanem a főtebb rajzolt nyelvtörténeti folyamat következtében megváltozott jelentésű képző kezdett eredeti jelentésétől eltérő, új úton haladni. Az e tájban keletkezett szók tehát már a szóképzés rendes útján képezett *-at*, *-et* képzős származékszók. Ez új szók legnagyobb része Calepinus tolmácsának, Molnár Albertnek, Geleji Katona Istvánnak, Apáczai Csere Jánosnak, Megyesi Pálnak a nevéhez fűződik. (Vö. még SIMAI ÖDÖN: MNy. IV, 12, 108.) A NySz.-ből egész sereg ilyen szót jegyeztem ki. Ime egynéhány: *aranyozat* (vergoldung), *rendelet* (deliberatum. C.), *kötözet* (ligamen, band, verband. MA. és ACsere), *tetőzet* (tectum. Com.), *torkolat*, *pártázat*, *felhőzet*, *fiazat* (fetus, brut. GKat.), *fellegzet*, *fonat* (geflecht. Megyesi), *fuvallat* (ihlet. GKat.), *ivat* (soboles, brut. GKat.), *párázat*, *tenyészet* (fetus ingenii. GKat.), *szinelet* (superficies) stb.

Természetes, hogy a nyelvújítás e megváltozott jelentésében kapván az *-at*, *-et* képzőt, egész sereg 'eredmény' jelentésű szót alkotott vele. A nyelvújításkor keletkeztek pl.: *adat*, *burkolat*, *cafólat*, *dolgozat*, *fégyverzet*, *fogat*, *fokozat*, *fűzet*, *hódolat*, *javaslat*, *kötet*, *emelet*, *mondatt*, *okozat*, *sorozat*, *szervezet*, *vonat* stb. (I. SZILY, NyŰSz. függeléke).

Az *-at*, *-et* képzőnek egyéb jelentésárnyalatai is vannak. Eredményként néha a cél van megjelölve, pl. Mi *járatban* vagy? Itt nincs semmi *kereseted* (=keresni valód. Szamoshat, Egri). Máskor a térbeli vagy időbeli mennyiség: egy *főzet* pászuj, egy *ütet* tapló, egy *vetet* széna (=adag. Egri), két *kötet* könyv, egy *pillanat* alatt, egy *falat* kenyér, egy *sütet* liszt, egy *futamat* (mint távolság), egy *csöppenet* víz (JókaiC.), egy *szelet* sajt, egy *türet* vászon stb.

Jelentéssiklás a cselekvésről a cselekvés helyére és idejére: *napkelet* 1. 'a nap felkelése'; 2. 'a felkelés ideje és helye' | *támadat* 1. 'keletkezés'; 2. 'napkelet' | *kikelet* 1. 'exitus' és 'germinatio'; 2. 'tavasz' | *kerület* 1. 'kerülés'; 2. 'környék' (I. NySz.). Továbbá: *kelet* (átkelőhely a folyón, übergang. NySz.), *kanyarulat*, *csavarmenet*, *bejárat*, *kijárat*, *lejárat* (pl. a pincébe).

Jelentéssiklás a cselekvés alanyára v. eszközőjére: *kísértet* 1. 'megkísértés'; 2. 'kísértő, rossz lélek' | *menet* 1. 'menés'; 2. 'menők csoportja'. Továbbá: *kíséret* (kísérő személyzet) | *állat* (létező, lény) | *környezet* (a környező dolgok, személyek).

A cselekvés (külső) tárgyára: *áldozat* 1. 'áldozás'; 2. 'akit v. amit feláldoznak' | *kenet* 1. 'kenés' (Az Apostoli kenet nem utollo kenet volt, hanem még az után megis gyógyult a' meg kenettetett Ember. Szöllösi: Bainok Davidka. Kassa, 1668. 448. 1.); 2. 'kenőcs, unguentum, amit az emberre kennek'

(Hozának drága keneteket) | *lélekzet* 1. 'lélekezés'; 2. 'a belélekezett levegő' (NySz.), *markolat* (nyél).

II. Az *-ás*, *-és* képző.

Ez ma az igazi, élő *nomen actionis* képző. A vele képzett cselekvés jelentésű szavak tenyészetete mindennapos. *Jövés, ivás, evés, alvás, ütés, nyelés, hallgatás, pipázás, címezés, lökés, ugrás, bicskázás, karmolás, korcsmázás, betyárkodás, olvasás, tanulás, korcsolyázás, labdarugás, mérkőzés* stb. Közöttük vannak igen régi, kódexek korabeli szavak, s tenyészetük napjainkban is folyton tart.

Amde a vele képzett szavak nagy része nem csupán eredeti 'cselekvés' jelentését őrzi, hanem új jelentése is fejlődött a fent ismertetett jelentéscsoportok szerint. Ezek az újonnan fejlődött jelentéscsoportok azonban a szavak természetes jelentésváltozásának eredményei. Nagyon kevés olyan eredmény vagy bármely más jelentésű *-ás*, *-és* képzős szó van, melynek ne élne egyúttal eredetibb 'actio' jelentése is. Az *-ás*, *-és* képzőnek e jelentésváltozásokkal kapcsolatos újabb jelentését nyugvó (virtuális) jelentésnek nevezhetnők, mely akkor válnék igazi élő jelentéssé, ha vele újabb jelentésterülethez tartozó szavakat a szóképzés rendes analogikus útján, tehát az eredeti 'actio' jelentés fokát átugorva teremtenénk. Erre azonban e képzőnél példát nem tudnék említeni.

Jelentéssiklás az *-ás*, *-és* formájú főneveknél is a cselekvésről a cselekvés eredményére történik leggyakrabban. Ime egy csoport ebből a tüneményből: *rakás* (1. Nem ért a széna rakásához. 2. Kicsi rakás többet vár.) | *tojás* (1. A tyúk a tojás után pihenje ki magát. 2. Ússél rá két tojást.) | *vágás* (1. Ott voltam a fának a vágásánál. 2. Rút vágás [=sebhely] van a homlokán.) | *alkotás* (1. 'alkotó cselekvés'; 2. 'kész mű') | *töltés* (1. 'erfüllung'; 2. 'gát'). Ilyen szavak továbbá: *forradás* (sebhely) | *hófúvás* (széltől összefútt hótömeg) | *vonás* (comma) | *darálás* (zabdara. Szamoshát, Egri) | *kerékvágás* (a kerék nyoma a kocsiúton) | *pattanás* (fakadék a bőrön. Szamoshát, Egri) | *hasadás* (rés a deszkán) | *ásás* (a régi nyelvben 1. 'das Graben' és 2. 'árok, der Graben' NySz.) | *habarás* (liszt- és tejhabarék) | *nyílás* (rés) | *termés* (fructus) | *kelés* (geschwür) | *pörsenés* (a bőrön) | *borítás* (nagyobbacska folt a lábbelin. Szamoshát, Egri) | *ráadás* (pótlék) | *rántás* (pörkölt liszt- és zsírkeverék) | *szántás* (felszántott föld) | *hidlás* (istálló üreges padlózata) | *rontás* (boszorkánykeverék vkinek a megétetésére. Szamoshát, Egri) | *vesztés* (méregféle. „Olyan savanyu, mint a vesztés“, mondják a Szamosháton) | *jövés* (a fa sarjadzása. Szamoshát, Egri) | *nyitás* (virág pl. a rózsafán. Szamoshát, Egri) | *szűrés* (szűrő érzés.

Szürásokat érez a mellében) | *hülés* (meghülés által keletkezett betegség).

Az átsiklás egyik jelentésről a másikra történhetik egyrészt nagyon lassan, másrészt mindjárt a szó keletkezésekor. Pl. az *osztály* szó nagyon sokáig osztozást, felosztást jelentett; 'classis' jelentése újabbkeletű. De már pl. a *karcolás* szónak 'karcolt seb' jelentése (Karcolás van az arcán) a szó keletkezésével egyidőben is létrejöhetett.

Itt is találkozunk olyan változással, mikor az eredményben a mennyiséget jelöljük meg: Egy *futamódás* ide a falu. Egy *rakás* pénz. Három *fogás* volt ebédre. A szoba hossza hat *lépés*. Egy *falás*, egy *harapás* kenyér. Adj egy *szippantást*. Egy *szempillantás* alatt. Nem *maeskaugrás* ide Debrecen. Két óra *járás* ide Szatmár. A régi nyelvben az elavult *futamás* jelentése 1. 'cursus' és 2. 'stadium'.

A cselekvő alanyra történt átsiklás e szókban: *forrás* (föld alól kibugyogó, [régiesen] kiforró víz) | *fojtás* (ami a puskaport a csőben lefojtja) | *fedés* (fedél).

Átsiklás a külső tárgyra: *kötés* a seben (az az anyag, melyet rákötünk), *töltés* (az, amit a puska csővébe töltünk).

Átsiklás a helyre: *lakás* (1. 'das wohnen'; 2. 'lakosztály, lakóház') | *szatmári járás* | *ülés* (ülőhely a kocsin) | *szállás* (megszálló hely) | *állás* (szín-féle, korcsmák és vásárterek mellett a kocsik és lovak részére) | *menés* (a határnak egy szakasza. Nincs több ilyen buza ezen a *menésen*. Szamos-hát, Egri).

III. A *-tal*, *-tel* (*-atal*, *-etel*) képző.

Ez az elavult képző csak néhány szavunkban él. Érdekes, hogy a vele formált szók csoportjában az 'actio' jelentés maradt meg uralkodó jelentésnek, jelentéssiklás csak egy-két szóban történt.

Cselekvést jelentők: *jövetel* (bejövetel, kijövetel, eljövetel) | *menetel* (be-, ki-, elmenetel) | *hozatal* (behozatal) | *vitel* (véghezvitel, újabban: *kivitel*, eredményt is jelent) | *létel* | *vétel* (búcsúvétel, fővétel, számvétel stb.) | *tétel* (kár-tétel, vallástétel, bizonyágtétel stb.).

Átsiklás a cselekvésről az eredményre:

hivatal: 1. 'hívás' (A sátánt hívod elől? Nem vár ű hivatal, mert sokszor itt toppan. Czegl: OrszRoml. 472. Jöjj el, uram Jézus, egy hivatalunkra. Szamos-hát, Egri; karácsonyi köszöntőversből.); 2. ma élő jelentése: 'tiszttség, megbízatás' és 'hivatalos helyiség' (Megyek a hivatalba.)

ravatal: 'rovás' jelentése az eddig ismert adatokból nem mutatható ki, de kétségtelen, hogy megvolt. Kimutatható

jelentései a cselekvés eredményére vonatkoznak: 'adó' és 'koporsó-állvány', továbbá a cselekvés helyére: 'adóval megrótt hely'.

Jelentéssiklás a cselekvésről a cselekvés külső tárgyára:

étel: 1. 'evés, esus, opsonatus' C., 'comestio, esio' MA. (Ételnek ydeye. JókaiC. 84. Valaminek utálva való étele és itala. Párizp.: PaxC. 138); 2. 'az, amit eszünk, az evés tárgya' (Asztalon az étel.)

ital: 1. 'ivás' (Né lasson téged az embér, miglen ételét es italat még végeziendi. BécsiC. 6. Tön nagy italt Atilla íó keduében. Gosár: MagyB. E4); 2. 'az, amit iszunk; az ivás tárgya' (Istenek asztalára méltó ital.)

IV. A *-mány, -mény* képző.

Ez épen ellentéte az előbbi képzőnek abban a tekintetben, hogy 'actio' jelentése csaknem mindenik képzett szavában kihalt. A nyelvtudomány meg is állapította róla, hogy tipikus 'eredmény' képző (HALÁSZ IGNÁC: Nyr. III, 536 és SIMONYI, TMNy. 494). A régiségben nem volt valami nagy divatja (SZILY: MNy. XV, 93); a nyelvújítás óta azonban se szeri, se száma a *-mány, -mény* képzős, eredmény jelentésű névszónak. A régi nyelvből kimutatható, hogy a *-mány, -mény*-nek cselekvés jelentése is élt, sőt olyan vele formált szavunk is van, mely mindmáig megőrizte eredeti cselekvés jelentését:

tétemény: jelentése a legrégebb adatoktól kezdve máig 'cselekvés, actio' (Iratus non affectu, sed effectu *tetemeneuel*. SermDom. II, 472. A myt mondanak zauokal, azth nem tezyk tetemenyekel. VirgC. 38)

hagyomány: 1. 'elhagyás, egyoldalú válás, repudium' (Valaki elhaganga ő feleséget, agga annac hagomannak levelét. MünchC. 22) és 'törvényben való elmarasztalás'; 2. továbbá 'meghagyás, parancs'

ragadomány: 1. 'elragadás, raptio C., MA. Lábai gyorsak vóltak a tolvajlásra és ragadományra. Pázm: Préd. 163. Jóságok ragadományát víg ortzával nézték (Uo. 265); 2. 'zsákmány, praeda, beute'

sérelmény: 'sérülés, megsérülés, laesio' (Lészen lábadnak ott sok sérelménye. GyöngyD.: Cap. 640—1. NySz.).

Csak eredmény jelentésben ismeretesek a régiségből: *adomány, keresmény, szülemény, tudomány, vetemény* (SZILY: MNy. XV, 93). A képzőnek már eredmény jelentésével alkottak a XVII. század nyelvművelői is néhány *-mány, -mény* képzős szót: *alitmány, faragmány, képzemény, vesztemény, küldemény, hozomány, szerzemény, termény, varromány* (SIMAI: MNy. IV, 111). Végül a nyelvújítás egész sereg szavunkat: *bizomány, cselekmény, díszitmény, élmény, eredmény, festmény, hirdetemény, választmány, vélemény* stb. (l. NyÚSz. 399—400).

Hely jelentésű a régiségből: *tartomány* (vmihez tartozó terület).

A cselekvés külső tárgyát jelenti az igen régi: *gyujtomány* ('heizmaterial'; l. SZILY: MNy. XV, 93).

A cselekvő alanyt jelenti: *jövevény* (advena), *örmény* (malom. *Só-örmény*: 'Salzmühle'. Nagykőrösi regestrumok XVII. sz. RMK. V, 352; *ermen kw* 'lapis molendinarius'. SermDom. II, 373).

Joggal tehetjük föl tehát, hogy a *-mány, -mény* képző jelentéstörténete ugyanazon fázisokon ment keresztül, melyeket főntebb az *-at, -et* képzővel kapcsolatban részletesen vizoltam.

Eredetileg cselekvés képző lehetett. Lassankint azonban a vele formált szók többsége: 1. eredmény jelentésűvé lett, 2. cselekvés jelentését elvesztette, s ma már a *-mány, -mény* úgy áll előttünk, mint igazi eredmény-képző.

*

Nem akarok ezúttal az összes nomen actionis képzők jelentésfejlődésén áttekinteni. Bármely formájú cselekvésnevek csoportján belül ugyanezen jelentésváltozás-fajták tapasztalhatók. A legtöbb csoportban a cselekvés és eredmény küzd egymással az elsőségért, s hol egyik, hol másik kerül uralomra.

CSÜRY BÁLINT.

Becézőnevek és nyelvújítás.

MELICH JÁNOS alapvető értekezése szerint (MNy. X.) a becéző nevek képzése rövidítés (*Pét, Ilon, Barna*), rövidítés és továbbképzés (*Jóska, Miska*), ikerítés (*Bandi, Panna, Pista*). A magyar becéző tő kivétel nélkül az első szótagból alakul, míg más nyelvekben sokszor a második, esetleg a harmadik szótagból lesz a becéző tő; ez kétségkívül a hangsúly hatása és felhasználható a becéző nevek származásának megállapítására. Így például *Antal* becéző alakja *Tonio*, németül *Toni*, mert a hangsúly az *Anto'nio, Anto'nius* második tagján van; tehát a nálunk is közkeletű *Tóni* nem a mi nyelvünk terméke, hanem jövevény; magyar becézője *Anti*. Ilyen jövevények még *Muki* < *Nepomuk*, *Berti* < *Albert* (*Berti* és *Berci* < *Bertalan*-ból sajátunk), *Náni* < *Anna*, *Náci* < *Ignác*, *Dolji* < *Adolf* stb. Hogy a becéző-tő alakulásában mennyire döntő a hangsúly, mutatják más nyelvbeli példák, mikor két azonos jelentésű becéző más-más alapalakra utal; pl. a németben *Jahn, John* csak az első szótagon hangsúlyos *Jo'hann*-ból magyarázható, míg a *Hannes, Hans* csak a második tagon súlyos *Joha'nnes*-ből származtatható.

Ha ezen a nyomon tovább vizsgálódunk, mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy azok a megrövidült szórészek, melyekből továbbképzéssel új nevet alkotunk, kivétel nélkül egy t a g ú a k,